

‘De wereld in’ De wetenschappelijke carrière van een rederijkersarchief na een publicatie in *Archief*

BRAM LE CLERCQ

In het midden van de jaren twintig van de vorige eeuw deed Daniël Adrianus Poldermans (1877-1939) op de zolder van het gemeentehuis van 's-Gravenpolder een bijzondere ontdekking. Hij trof er een verzameling aan van handschriften, rollen, schriftjes en zilveren voorwerpen die bleken te hebben toebehoord aan de rederijderskamer De Fiolieren die vanaf de zestiende tot in de negentiende eeuw in 's-Gravenpolder actief was geweest. De documenten waren in slechte staat. Niettemin was hij overtuigd van het belang van dit materiaal en begon hij naspeuringen te doen.

Poldermans was hoofd van de openbare lagere school van 's-Gravenpolder. Daarnaast gaf hij in deeltijd les aan de Rijksnormaalschool in Goes (tekenen en geschiedenis) en aan landbouwcursisten; ook verzorgde hij af en toe cursussen handenarbeid. In de jaren twintig was hij in Zeeland een bekende figuur. Hij had immers de tekst van het Zeeuws volkslied geschreven en hij was een veelgevraagd verteller van door hemzelf geschreven volksverhalen in dialect: hij trad er overal in Zeeland en daarbuiten mee op. Hij had grote belangstelling voor de Zeeuwse dialecten en voor volkskundige gebruiken en schreef daarover artikelen in kranten en tijdschriften. Hij schreef bovendien een aantal jeugdboeken.¹

1 Meer biografische gegevens over hem in G.J. Lepoeter, Daniël Adrianus Poldermans (1877-1939), dichter van het Zeeuwse Volkslied. In: *De Spuije, Tijdschrift van de Heemkundige kring De Bevelanden en de Vereniging Vrienden van het Historisch Museum De Bevelanden*, 2008, 41-56. Ook in L. van Driel, Zelfportret in brieven; De correspondentie van D.A. Poldermans met P.J. Meertens. In: *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 2009, 141-197.

Hij deed zijn vondst naar eigen zeggen terwijl hij op zoek was naar 'bizonderheden over de Schuttersgilden op het platteland van Zuid-Beveland'.² Actief en breed geïnteresseerd als hij was, ging hij voortvarend aan de slag. In *Archief* 1930 deed hij zijn vondst en zijn naspeuringen uiteindelijk uit de doeken.

*En zo gaat het 'spel van de stathouwer' opnieuw de wereld in, nadat het jaren aan jaren in vergetelheid heeft gerust. Moge het medewerken tot meerdere kennis van en belangstelling vóór de oude Kamers van Rethorica!*³

Poldermans gaf zijn 'mededeling' weliswaar als titel 'Het spel van de stathouwer' en een teksteditie van dat toneelspel vormt inderdaad de hoofdmoot van zijn bijdrage, maar uit de tweede zin van het citaat blijkt een verderstrekkend doel. Hij wil dat zijn 'mededeling' in *Archief* bijdraagt aan belangstelling voor de rederij-
kercultuur en aanzet tot meer studie daarvan.

Meer kennis, meer belangstelling

Alleen al doordat het zo'n 'oude kamer' aan de vergetelheid ontrukte, heeft Poldermans' artikel bijgedragen aan verbreding van de kennis over die kamers. Hij schreef immers over een onderwerp waarover niet eerder was gepubliceerd: de 's-Gravenpolderse rederijderskamer De Fiolieren. In de bekendste geschiedenissen van de rederijderscultuur die Poldermans kon kennen, worden veel rederijderskamers vermeld of vermoed, maar niet die van 's-Gravenpolder.⁴ Ook in de literatuurgeschiedenissen die in de jaren twintig van de vorige eeuw bekend waren, is geen spoor van De Fiolieren te vinden.⁵ In 1930 was amper bekend dat er in

2 D.A. Poldermans, Het spel van de stathouwer. In: *Archief, vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland*, 1930, 1-118, 1.

3 Ibidem, 91.

4 W. Kops, Schets eener Geschiedenisse der Rederijkeren. In: *Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, Tweede Deel. Leiden, 1774, 213-330; G.D.J. Schotel, *Geschiedenis der rederijkers in Nederland. Twee delen*. Rotterdam, 1871² en P. van Duyse, *De rederijkkamers in Nederland: Hun invloed op letterkundig, politiek en zedelijk gebied*. 2 delen. Gent, 1900-1902.

5 Zonder aanspraak op volledigheid raadpleegde ik er zes: W.J. Hofdijk, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde voor gymnasiën en zelf-onderricht*. Amsterdam, 1857; W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Deel 2: De middeleeuwen*. Groningen, 1889; J.A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*. Deel 1. Rotterdam, 1903; G. Kalf, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Deel 2*. Groningen, 1907; J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde. Deel 2: Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van Middeleeuwen en Rederijkerstijd (2)*. Haarlem, 1922 en J.Lzn. Prinsen, *Handboek tot de Nederlandsche letterkundige geschiedenis*. Den Haag, 1916.

's-Gravenpolder een rederijderskamer was geweest.⁶ Zo veel en zo diverse informatie over een tot dan onbekende rederijderskamer als Poldermans in zijn artikel gaf, draagt zeker bij aan zijn nagestreefde 'meerdere kennis'.

Of hij belangstelling heeft weten te wekken voor de 'oude Kamers' is moeilijk te zeggen. Er is sinds 1930 zeker meer belangstelling ontstaan voor de rederijderscultuur, maar dat komt waarschijnlijk niet door Poldermans. In de tijd waarin hij zijn bevindingen publiceert, werden rederijders en hun teksten voornamelijk bestudeerd en beoordeeld door literatuurhistorici. Die hielden zich vooral bezig met genreonderscheidingen en met individuele rederijders in wier teksten ze literair vernuft bespeurden. Maar ze vonden telkens weer zo veel kaf tussen het koren dat het oordeel over de rederijderij als geheel doorgaans negatief uitviel. Dat tij is inmiddels gekeerd. Sinds historici in de laatste decennia van de twintigste eeuw belangstelling hebben gekregen voor de rederijderscultuur is het oordeel positiever. Voor historici zijn literaire kwaliteiten van rederijders minder belangrijk dan voor literatuurhistorici, hun interesse richt zich meer op de rol die de kamers vervulden in de sociale en intellectuele ontwikkelingen van de vroegmoderne samenleving.⁷ Poldermans' artikel is voor de tijd waarin het verscheen in die zin opmerkelijk dat hij zijn onderwerp niet vanuit het toen gebruikelijke literaire perspectief beziet, maar gericht is op het cultuurhistorische belang van zijn vondst – dat was in 1930 nog verre van gebruikelijk. Dat cultuurhistorische perspectief blijkt al meteen uit zijn teksteditie van *Het spel van de stathouwer*, waarvan hij de historische bronnen probeert na te gaan en waarbij hij zo goed als hem mogelijk is tekstelementen verklaart, maar geen pogingen onderneemt om tot een literair waardeoordeel te komen. Zo beschouwd is zijn *Archief*-artikel een vroege bijdrage aan het cultuurhistorische onderzoek van de rederijderscultuur. Het is niet zo dat de toegenomen belangstelling voor de 'oude kamers' aan Poldermans is toe te schrijven. Wel heeft hij een voor zijn tijd ongebruikelijk cultuurhistorisch perspectief op de rederijderscultuur gehad – wat dat betreft was hij zijn tijd vooruit.

Op een andere manier dan hem zelf voor ogen stond, heeft Poldermans zeker een nieuwe belangstelling gewekt, namelijk voor het materiaal dat hij in zijn ar-

6 Daarvoor was dat slechts een keer eerder opgemerkt, namelijk in J.B. Krüger, *Potamo-Chorografie of Naauwkeurige Navorschingen over de Schelde*, deel 1. Bergen op Zoom, 1854, 253. Poldermans noemt die vermelding bij Krüger in een noot op pagina 88 van zijn artikel.

7 Over die verschuiving van het literaire naar het cultuurhistorische perspectief op de rederijderscultuur A. van Dixhoorn, *De rederijderskamer (1400-1600)*. In: J. Jansen, en N. Laan, *Van hof tot overheid; Geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen*. Hilversum, 2015, 67-93; 67-71.

tikel tentoonstelde, vooral voor de toneelstukken. Hij geeft veel informatie over 'zijn' kamer en heeft zelf veel bronnenonderzoek gedaan naar de geschiedenis daarvan, vooral naar de bronnen van *Het spel van de stathouwer*. Niet zozeer zijn tekstuitgave van dat toneelstuk, maar veeleer zijn presentatie van al het andere materiaal dat hij had gevonden, heeft geleid tot academische belangstelling.

Receptie van een corpus

Dit artikel wil het verloop van die belangstelling van de wetenschappelijke wereld voor het corpus Fiolieren uiteenzetten en aldus een receptiegeschiedenis ervan schetsen. Receptieonderzoek kwam in de jaren zestig van de vorige eeuw op als een discipline in de literatuurwetenschap. Het richt zich op de consument van een literair werk: de lezer. Het onderzoekt welke reacties een tekst oproept bij lezers of groepen lezers.⁸ Al snel bleek die invalshoek bruikbaar voor andere kunsten. Muziek, theater en beeldende kunst hebben immers ook te maken met publieksreacties. Receptiegeschiedenis gaat na hoe publieksreacties in de loop van de tijd veranderen en probeert zo'n ontwikkeling te verklaren.

Een receptieonderzoek verzamelt en evalueert zo veel mogelijk reflecties op een kunstwerk, en zo mogelijk de invloed die van het kunstwerk is uitgegaan, door de jaren, de decennia en zelfs de eeuwen heen. Zo'n exercitie is ook mogelijk in het geval van het corpus Fiolieren. Wel geldt dan de aanname dat het publiek dat op het corpus heeft gereflecteerd beperkt is tot enkele groepen van specialisten en geïnteresseerden: literatuurhistorici, theaterhistorici en cultuurhistorici.

De receptie van Middelnederlandse teksten verloopt in golven.⁹ Een eerste receptiegolf doet zich voor in de tijd waarin de tekst verschijnt en het door de auteur gezochte publiek zich ertoe verhoudt. Een tweede golf komt wanneer een ander dan het geïntendeerde publiek zich er later mee gaat bezighouden en de tekst voor eigen doeleinden gebruikt, uitlegt, soms zelfs wijzigt of overzet naar een ander genre. 'In de derde receptiegolf eigent de lezer zich de tekst toe door hem als culturele en/of historische informatiebron te gebruiken: het gaat niet meer

8 Voor de theorie van receptie-esthetica en receptiegeschiedenis R.C. Holub, *Reception Theory. A critical introduction*. Londen en New York, 1984.

9 F.P. van Oostrom, Dirc van Delft en zijn lezers. In: W. van den Berg, en H. Stouten, *Het woord is aan de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen*. Groningen, 1987, 49-71; V. Fraeters, Medioneerlandistiek in context; literair-historici op zoek naar Hermes en Philologia. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. Jaargang 120, 2004, 298-308 en G. Bouwmeester, *Receptiegolven. De primaire, secundaire en tertiaire receptie van Augustijnkens werk*. Utrecht 2016, 17-38.

óm, maar óver de tekst. [. . .] In de derde receptiegolf is de tekst object geworden van de onderzoeker.¹⁰ Deze kleine receptiegeschiedenis van de 's-Gravenpolderse toneelstukken blijft beperkt tot deze derde receptiegolf, vooral bij gebrek aan reflecties uit de eerste en de tweede golf.¹¹

Een bijzonderheid van deze receptiecasus is dat het hier niet gaat om de receptie van een enkel kunstwerk, maar van een verzameling teksten die potentieel interessant is voor academisch onderzoek. De vraag is of die academische belangstelling inderdaad is ontstaan en zo ja, hoe, wanneer en bij wie?

De receptieonderzoeker heeft te maken met de principiële beperkingen die alle geschiedschrijving aankleven. De eerste is dat alleen bruikbaar is wat de openbaarheid heeft bereikt – wat niet 'gezien' is, kan niet meedoen in het onderzoek. Een tweede beperking is uiteraard dat de tijd zijn grenzen stelt. Het beginpunt is helder, in het geval van de Fiolierencollectie is dat de publicatie van Poldermans in *Archief* 1930, maar het einde ook: ze reikt niet verder dan het heden van de onderzoeker. Een meer praktische beperking ten slotte is dat in het kort bestek van deze bijdrage die geschiedenis slechts schetsmatig gegeven kan worden. Het opmerken van enkele beslissende momenten in deze receptiegeschiedenis en het beschrijven van de gevolgen daarvan is meer van belang dan het streven naar acribische volledigheid in de weergave van alle bibliografische vermeldingen van (delen van) het corpus Fiolieren.

Dit artikel geeft weer hoe Poldermans het archief van de 's-Gravenpolderse rederijderskamer De Fiolieren via het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen aan de wereld bekendmaakte. Daarna schetst het in enkele lijnen hoe de wetenschappelijke belangstelling ervoor in de loop der jaren vorm kreeg.

'Een schrale oogst'

D.A. Poldermans kreeg in 1930 van de *Archief*-redactie 118 pagina's om te vertellen over wat hij had gevonden: 'een paar tooneelspelen uit den tijd der rederijders'.¹² Van een daarvan, *Het spel van de stathouwer*, geeft hij een tekstuitgave met een inleiding en annotaties. In de inleiding schrijft hij ruim drie pagina's lang de *Chroniick van Zeelandt* over, uit de editie Boxhorn van 1644, die het verhaal vertellen dat de stof vormt voor *Het spel van de Stathouwer*. Dan volgt de volledige,

10 Bouwmeester, *Receptiegolven*, 1983, 31.

11 Veel van de 's-Gravenpolderse toneelteksten behoren zelf tot de tweede receptiegolf: ze zijn veelal bewerkingen van oudere teksten.

12 Poldermans, *Stathouwer*, 1.

door hemzelf geannoteerde tekst van dat toneelspel. Ten slotte presenteert hij in vier bijlagen en een naschrift, samen dertig pagina's, tal van bijzonderheden over de 's-Gravenpolderse rederijderskamer die hij uit het gevonden materiaal en door eigen naspeuringen te weten was gekomen.

In *Bijlage I* somt Poldermans op wat hij gevonden heeft: 'eenige gehavende handschriften,' een aantal "rollen", inderdaad *rollen*, waarvan sommige eenige meters lang' en 'de boeken van de Kamer'. Uit een van die 'boeken' schrijft hij een *Register van de boeken van Rhetorika* over, een lijst van dertig toneelstukken. Bij elf titels merkt hij op dat die er nog zijn, geheel of gedeeltelijk, meer of minder gehavend. Maar: 'Van de meeste is weinig of niets meer te vinden. Een schrale oogst dus.'¹³ Het spel over de stadhouder was nog het best leesbare, daar waren zelfs twee versies van, dus besloot hij dat te 'bewerken', op aansporing overigens van 'Prof. De Vooijs' en 'den heer P.J. Meertens, Litt. Neerl. Dot.'¹⁴

In volgende bijlagen geeft Poldermans een transcriptie van het statuut van De Fiolieren en bijzonderheden over de tegenwerking die in de zeventiende en achttiende eeuw door kerkelijke en burgerlijke overheden werd georganiseerd en die ten doel had de activiteiten van rederijderskamers zoals die van 's-Gravenpolder te kunnen verbieden. In een 'Naschrift' probeert Poldermans ten slotte na te gaan waar en wanneer het verhaal van de stadhouder in Zeeland gebeurd kan zijn. En aan het eind daarvan meldt hij nog de vondst van het 'zilveren schild' van De Fiolieren.

Handschriften, rollen, vijf comparitieboekjes, drie versies van het statuut, een zilveren schild. Dat Poldermans dit 'een schrale oogst' noemt, zal ingegeven zijn door de zeer slechte staat van de documenten toen hij ze aantrof. Maar hij lijkt hier teleurgesteld te zijn doordat hij maar elf van de dertig spelen aantrof die het 'Register' noemt. Jaren later zou blijken dat het er toch aanzienlijk meer waren. Mogelijk was hij door het vele werk aan de teksteditie van *Het spel van de stathouwer* het zicht op de rest van de collectie enigszins kwijtgeraakt.

13 Ibidem, 91. Over die 'schrale oogst' schrijft G.R.W. Dibbets, Een bruiloftsganger, een krans en politieke aktualiteit. In: G.R.W. Dibbets en P.W.M. Wackers, (red.), *Wat duikers vent is dit! Opstellen voor W.M.H. Hummelen*. Wijhe, 1989, 165-183: 'Een uitlating die gedurende een lange periode geen uitnodiging tot nader onderzoek van de resterende bescheiden van deze Zeeuwse rederijderskamer heeft betekend' (65). Een receptiehistorische uitlating: ze verklaart de lange tijd geringe aandacht voor het Fiolierencorpus.

14 Ibidem, 91.

‘Ter wille van de goede zaak’

Van meet af aan is Poldermans er in geslaagd wetenschappelijke aandacht te krijgen voor het 's-Gravenpolderse rederijersarchief. Het begint ermee dat hij zijn vondst meldt aan de Utrechtse hoogleraar C.G.N. de Vooy, waarschijnlijk vergezeld van de tekst van *Het spel van de stathouwer* en een vraag over de mogelijke datering.¹⁵ De Vooy geeft antwoord op die vraag ('100 a 150 jaar ouder [. . .] dan het afschrift van 1709'), maar vertelt daarbij dat hij P.J. Meertens heeft ingelicht over Poldermans' ontdekking.¹⁶ Dat was wel logisch, want Meertens werkte, met De Vooy als promotor, aan een promotieonderzoek naar het letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw. Daarvoor kwam Poldermans' vondst goed te pas. Meertens wordt in de jaren daarna een belangrijke en belangstellende vraagbaak bij de voorbereiding van Poldermans' publicatie. Er ontstaat een correspondentie met Meertens, aanvankelijk over de annotaties bij *Het spel van de stathouwer*, al gauw ook over andere onderwerpen die hen beiden interesseren (dialecten, volkskunde).¹⁷

De brieven van Poldermans maken het mogelijk de gang van zaken voorafgaande aan de publicatie te onderzoeken. Meteen al in zijn eerste brief aan Meertens in oktober 1926 bespreekt Poldermans de mogelijkheden van publicatie. Hij heeft niet veel zin in het door Meertens aangeraden lidmaatschap van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen: 'Geheel en al daar mee sympathiseeren doe ik, eerlijk gezegd, niet'.¹⁸ Met het oog op het publiceren van *Het spel van de stathouwer* gaat hij overstag. In 1927 wordt Poldermans, op voorspraak van Meertens, lid van het Genootschap.¹⁹ In 1928 is er contact tussen hem en mr. Meerkamp

15 Die brief is niet bewaard gebleven, noch De Vooy's antwoord.

16 Poldermans, *Stathouwer*, 91.

17 Poldermans' aandeel in die correspondentie is gepubliceerd in Van Driel, *Zelfportret*, 153-183.

18 Van Driel, *Zelfportret*, 153. De oorzaak van die onvrede met het Genootschap blijkt uit de zinnen die hij hierop laat volgen: 'Immers, U weet, wat ik voor ons gewest deed en nog nooit is de aandacht van 't Genootschap op me gevallen. Beteeken ik dan zóó veel minder dan dominé Kersten?!' Het Genootschap heeft hem niet als lid gewonnen en dat steekt kennelijk. Ds. G.H. Kersten (1882-1948) was een bevindelijk gereformeerde predikant in o.a. Meliskerke en Yerseke. In zijn Yersekse jaren richtte hij met geloofsgenoten de Staatkundig Gereformeerde Partij op, waarvan hij tot 1945 politiek leider en tot 1946 partijvoorzitter was. Hij was ook hoofdredacteur van het partijblad. In 1926 verliet hij Zeeland.

19 Zeeuws Archief (ZA), archief Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (KZGW) toegang 26, inv.nr. 121, Register houdende namen van de leden, met aantekening van functie of beroep, jaar van benoeming en van bedanken of overlijden over 1768-1930, 1912-1930. Van Driel, *Zelfportret*, 2009, 154, Poldermans aan Meertens: 'U zult gelezen hebben van m'n benoeming tot lid van 't Zeeuwsch Genootschap. Waar U het was, die de aandacht op me vestigde, is het me een aangename plicht U daarvoor hartelijk te danken.'

van Embden over dialectonderzoek.²⁰ In maart 1929 vermeldt hij terloops dat het manuscript van zijn *Stathouwer*-stuk 'bij de Heer Meerkamp' is.²¹ De bedoeling is het in *Archief* 1929 te publiceren, maar het zal een jaar later worden, omdat andere bijdragen moeten voorgaan. 'Ter wille van de goede zaak berustte ik er in, hoewel noode.'²² Meer komen we over de totstandkoming van de publicatie niet te weten.²³ In 1930, ongeveer vijf jaar na de vondst van het Fiolierenarchief, wordt het artikel gepubliceerd. In de correspondentie met Meertens wordt daar geen aandacht meer aan besteed. Die gaat op inmiddels vriendschappelijke toon verder over de vele andere onderwerpen waar beiden belang in stellen.

Eerste signaleringen

In de eerste twintig jaar na de verschijning in *Archief* wordt de 's-Gravenpolderse vondst slechts vijf keer opgemerkt in wetenschappelijke publicaties. Alleen van de eerste twee heeft Poldermans zelf kennis kunnen nemen, die verschenen respectievelijk in 1934 en 1935. De andere, in en kort na de oorlogsjaren gepubliceerd, kwamen daarvoor te laat: hij overleed in 1939.

De eerste die melding maakt van Poldermans' 'mededelingen' in *Archief* is de historicus en folklorist J.A. Jolles. Voor een uitgave van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen die in 1934 verscheen, inventariseerde hij de schuttersgilden en schutterijen in de provincie Zeeland. In zijn uiteenzetting over het 's-Gravenpolderse schuttersgilde Sint Sebastiaan noemt hij enkele voorwerpen van de reeds lang verdwenen rederijderskamer, maar ook dat 'bij de gildepapieren eenige tooneelstukken [worden] bewaard, door haar opgevoerd; waarmede D.A. Poldermans, in een der laatste delen van het Archief, de leden van 't Z.G. heeft doen kennismaken.'²⁴ Het is frappant dat Poldermans zijn vondst deed toen hij 'op zoek was naar bijzonderheden over de Schuttersgilden op het platteland van

20 Van Driel, Zelfportret, 2009, 158. Poldermans spreekt daarbij al van 'ons Genootschap'. Hij lijkt bijgedraaid.

21 Ibidem, 161. De redactiecommissie van *Archief* werd in 1930 gevormd door mr. A Meerkamp van Embden, dr. R. Bijlsma en mr. Th. Portheine.

22 Ibidem, 162.

23 Van D.A. Poldermans is geen familie- of persoonlijk archief bekend. Het archief van het KZGW is onvolledig: van de *Archief*-redactie zijn van 1930 en de jaren daarvoor geen documenten bewaard gebleven. Wel is gearchiveerd dat Poldermans in 1927 lid werd, Meertens in 1928 (ZA, KZGW, inv.nr. 121. Register houdende namen van de leden). Beiden waren betalend lid (ZA, KZGW, inv.nr. 123 Alfabetische naamlijst van directeuren en leden), maar bezochten nooit een vergadering (ZA, KZGW, inv.nr. 91, Presentielijsten).

24 J.A. Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen van Zeeland; overzicht van hetgeen nog bestaat*. Middelburg, 1934, 36.

Zuid-Beveland'²⁵ en dat de eerste publicatie die zijn vondst vermeldt nu juist gaat over die schuttersgilden. Toeval? Of had Jolles hem gevraagd om op zoek te gaan?

Het is opvallend dat de eerste twee stappen op het carrièrepad van de Fiolieren-collectie gezet worden door onderzoekers (Poldermans en Jolles) met een cultuur-historische belangstelling; hierna is voor lange tijd het woord aan literatuurhistorici. Een jaar na Jolles signaleert C.G.N. de Vooyo, de eerste bij wie Poldermans ooit, in 1926, misschien 1925, zijn vondst had gemeld,²⁶ in een stukje van maar iets meer dan één pagina het artikel van Poldermans en dat daarin de rollen van Sanderijn en Lanseloet worden genoemd. Hij blijkt navraag te hebben gedaan bij Poldermans omtrent tekstafwijkingen ten opzichte van 'de oudst bekende tekst'.²⁷ Uit Poldermans' inventarisatie daarvan maakt De Vooyo op dat het om een afschrift gaat van 'de oude drukken'. Dan is zijn conclusie snel getrokken: 'voor de tekstkritiek zal [...] uit deze jongere overlevering niets te leren zijn'.²⁸ De Vooyo schrijft dit in een vakblad voor neerlandici. Zijn oordeel over de waarde van de rollen is weliswaar negatief, maar door hun bestaan te vermelden breidt de kring van mensen die weet hebben van de Fiolierenverzameling enorm uit. Poldermans' vondst maakt door toedoen van De Vooyo een sprong naar een groter en specifiek publiek: van de lezers van *Archief* naar de taal- en letterkundige vakpers. Toch blijft het nog jarenlang stil.

Pas in 1943 is er voor P.J. Meertens gelegenheid om Poldermans' *Archief*-artikel, waar hij indertijd zo veel bemoeienis mee had gehad, te gebruiken. In zijn proefschrift wijdt hij een apart hoofdstuk aan de rederijderskamers die Zeeland rijk was in de zestiende en zeventiende eeuw. Natuurlijk geeft hij aandacht aan de 's-Gravenpolderse kamer, omdat daarvan 'vrij wat bekend' is. Hij noemt Poldermans' artikel als bron en neemt er veel, vooral historische bijzonderheden, uit over. Belangrijker dan dat is dat Meertens titels noemt van de spelen die Poldermans had gevonden en dat hij ze onderscheidt als Bijbelse, historische en moraliserende stukken, burgerlijke drama's, battenmenten en 'het oude abele spel van

25 Poldermans, Stathouwer, 1.

26 *Ibidem*, 91.

27 Dit komt in de brieven van Poldermans aan Meertens niet ter sprake, zomin als de verschijning van het artikeltje van De Vooyo. Mogelijk is het besproken bij een bezoek van Meertens aan Poldermans.

28 C.G.N. de Vooyo, Het abele spel van Lanseloet, door Zeeuwse rederijders ten tonele gebracht? In: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*, 54, 1935, 297-298.

D.A. Poldermans als jong onderwijzer omstreeks 1897. De herkomst van de foto is onduidelijk. Poldermans' dochter Elisabeth (Beppie) gebruikte hem in 1976 als illustratie in de facsimile-uitgave van *De Schouwse smokkelaar*. Hij is waarschijnlijk afkomstig uit haar familieverzameling die, voor zover bekend, verloren is gegaan.

“Sanderijn en Lanslot”²⁹ Daarmee specificeert hij het Fiolierenarchief gunstiger en voor vakgenoten inzichtelijker dan Poldermans indertijd deed.

Kort daarop, in 1944, verschijnt een samenvattende studie van J.J. Mak over de rederijders. Sinds Schotels standaardwerk van 1871 was veel nader onderzoek gedaan, dat in Maks studie opnieuw gepresenteerd en geordend wordt. Hij bevestigt geen expliciete aandacht aan de kamer van 's-Gravenpolder. Hij vermeldt alleen Poldermans' artikel in *Archief* 1930 te midden van vele andere deelstudies en tekstuitgaven.³⁰ De titels en de genre aanduidingen die Meertens had gegeven, noemt Mak niet. Mogelijk kwam Meertens' informatie voor Mak te laat om er inhoudelijk op in te kunnen gaan en moest hij zich beperken tot deze vermelding in de bibliografie.

Meertens' *Letterkundig leven* is ook de bron waaruit A. van Elslander put voor zijn *Lijst van Noord-Nederlandsche Rederijderskamers*. Nadat hij in 1944 een lijst van Zuid-Nederlandse kamers had gepubliceerd in een tijdschrift dat specifiek gewijd is aan de rederijderscultuur, doet hij dat het jaar daarop van de Noord-Nederlandse. De informatie is gevat in een tabel die, per provincie, de dorpen en steden noemt waar ooit een of meer kamers waren geweest met wat bijzonderheden zoals naam, devies en patroonheilige.³¹ Over De Fiolieren van 's-Gravenpolder meldt hij alleen wat hij ontleende aan het proefschrift van Meertens. Hij is de eerste die de oorspronkelijke publicatie van Poldermans negeert en zich tevreden stelt met informatie uit de tweede hand, namelijk die van Meertens. Dat zal later vaker voorkomen.

Het zijn maar vijf vermeldingen, maar ze zijn van belang voor een grotere bekendheid van het 's-Gravenpolderse corpus in vakkringen. Een in die tijd wetenschappelijke grootheid als De Vooy meldt de vondst van een onbekende tekstversie van het ook toen al populaire abele spel van *Lanseloet van Denemerken*.³² Het proefschrift van Meertens maakt aan de wetenschappelijke goegemeente duidelijk dat het om een grote en gevarieerde verzameling gaat. Een jaar later wordt

29 P.J. Meertens, *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*. Amsterdam, 1943, 113.

30 J.J. Mak, *De rederijders*. Amsterdam, 1944, 168.

31 A. van Elslander, Lijst van Noord-Nederlandsche rederijderskamers uit de XVe en XVIe eeuw. In: *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica De Fontaine te Gent* 3, 1945, 24-35.

32 In 1944 maakt De Vooy nog eens melding van Poldermans' uitgave van het *Spel van de stathouwer* in een artikel over de stand van het rederijdersonderzoek in Nederland, maar zo verstoppt en zuinig in een voetnootje dat het hier ook wel bij een voetnoot kan blijven. C.G.N. de Vooy, Noordnederlandse studie van de rederijderslitteratuur. In: *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica De Fontaine te Gent* 2, 1944, 33-37.

die verzameling ook nog eens vermeld in een studie die de stand van zaken van het rederijkersonderzoek samenvat. De neerlandici, de rederijkersspecialisten en de theaterhistorici zijn nu ingelicht.

Bevestiging

Pas in de jaren vijftig komt er weer beweging in de belangstelling voor het Fiolierenarchief. Van die periode en van de decennia daarna is correspondentie over het materiaal bewaard.³³ In deze jaren melden zich twee onderzoekers bij de gemeente 's-Gravenpolder die belangrijk zijn geweest voor de restauratie en inventarisatie van het Fiolierenarchief.

W.M.H. Hummelen werkte aan de Rijksuniversiteit Groningen aan zijn proefschrift over het rederijkersdrama en daartoe las hij Poldermans artikel in *Archief* van 1930. In een brief aan de gemeente 's-Gravenpolder vraagt hij of de daarin genoemde handschriften er nog zijn en of hij enkele ervan mag kopiëren.³⁴ De burgemeester antwoordt vrijwel per omgaande: Hummelen is welkom om het archief van Sinte Barbara te komen bekijken.³⁵ Hij geeft ook een opsomming van wat het omvat.³⁶ Of Hummelen inderdaad in 's-Gravenpolder ging kijken, wordt uit de correspondentie niet duidelijk, evenmin of hij kopieën heeft gemaakt of gekregen.

In zijn proefschrift, dat hij in 1958 afrondde, besteedt hij aandacht aan *Het spel van de stathouwer*, zoals gepubliceerd door Poldermans. Het figureert daarin als een van de tweehonderd rederijkersspelen die Hummelen heeft bestudeerd om de functie van de *sinnekens* in zulke spelen te kunnen analyseren.³⁷ Hij gebruikt de *Stathouwer* ruimschoots ter illustratie van zijn analyses en enkele elementen in *Het spel van de stathouwer* vindt hij werkelijk bijzonder. Zo haalt hij een scène tussen de Stathouwer en de allegorische figuur Conscientije naar voren 'met het oog op de bijzondere verdienste' daarvan.³⁸ Ook vindt hij de rol van de *sinnekens*

33 Gemeentearchief Borsele (GAB) Archieven van de Gemeente 's-Gravenpolder, inv.nr. 1182 Stukken over de behandeling en het gebruik van de toneelrollen van Rederijkerskamer De Fiolieren 1950-1969.

34 GAB Archieven 's-Gravenpolder inv.nr. 1182, brief Hummelen aan gemeente 's-Gravenpolder, 05-03-1954.

35 Rederijkerskamers worden ook wel aangeduid met de naam van de schutpatroon.

36 GAB Archieven 's-Gravenpolder inv.nr. 1182, brief burgemeester 's-Gravenpolder aan Hummelen, 08-03-1954.

37 W.M.H. Hummelen, *De sinnekens in het rederijkersdrama*. Groningen, 1958. *Sinnekens* zijn allegorische figuren die in veel rederijkerstoneel een prominente rol spelen.

38 Ibidem, 154. Het is volgens Hummelen 'een bijzonder sterke scène'. 'Zelfs midden in een episch-dramatisch spel blijkt het werken met een personificatie een overtuigende en boeiende uitbeeldingsvorm te zijn, die bij de rest van het spel in het geheel niet uit de toon valt.'

in de *Stathouwer* dramaturgisch knap, doordat ze door de auteur handig ingezet worden voor meerdere functies in de dramatische handeling.³⁹

In Meertens' proefschrift van 1943 werd het hele corpus Fiolieren onder de aandacht gebracht in een panorama van Zeeuws rederijkerserfgoed, zonder aandacht te besteden aan de inhoudelijke aspecten van de toneelstukken. Vijftien jaar later is Hummelen de eerste die dat wel doet. Beperkte Poldermans zich in 1930 nog tot de historische aspecten van *Het spel van de stathouwer*, Hummelen analyseert de dramaturgische kwaliteiten ervan en bevestigt het zo als een van de waardevolle rederijkersspelen.

In januari 1958 begint een korte en korzelige correspondentie tussen de gemeente 's-Gravenpolder en dr. Rob Roemans uit Vorst, Brussel. Het contact is kort en beperkt tot de rollen van Sandrijn en Lanslot, maar om twee redenen van belang. De eerste is dat Roemans nog in datzelfde jaar een teksteditie publiceert van het abele spel *Lanseloet van Denemerken*, waarin hij de 's-Gravenpolderse rollen een plaats geeft in de tekstoverleveringen die van dat verhaal bestaan.⁴⁰ De tweede is dat de gemeente 's-Gravenpolder zich door Roemans' aandringen bewust wordt van de cultuurhistorische schat die ze beheert en contacten gaat leggen die nuttig zullen blijken voor restauratie en beheer van de documenten, die ruim dertig jaar na Poldermans' vondst nog altijd in slechte staat verkeren.

Canonisering

In 1968 verschijnt het *Repertorium van het rederijkersdrama 1500 – ca. 1620*, een inventarisatie van alle toen bekende rederijkersspelen door W.M.H. Hummelen, gemaakt in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Het hoofdbestanddeel daarvan is het *Register van spelen*. Dat registreert en beschrijft ongeveer zeshonderd spelen; onder het registrummer 1U figureren in dertien pagina's de spelen van 'de kamer van St.Barbara 'De Fiolieren' te 's-Gra-

³⁹ Ibidem, 249.

⁴⁰ R. Roemans, René Gaspar, *Een abel spel van Lanseloet van Denemerken*. Antwerpen, 1958. Roemans' tekstuitgave is ruim 25 jaar lang door neerlandici in onderwijs en onderwijsopleidingen gebruikt en maar liefst zeven keer herdrukt, soms aangevuld en herzien. Soms ook bekritiseerd. B. van Selm, Aanvullingen op de bibliografie van Lanseloet van Denemerken. In: *Dokumentaal, informatie- en communicatiebulletin voor neerlandici* 7 (1978), 92-95 geeft nogal wat aanvullingen op Roemans' paragraaf over de tekstoverlevering van *Lanseloet van Denemerken*, waaronder een 'aanvulling en correctie' met betrekking tot de 's-Gravenpolderse rollen. Ook kondigt hij de tekstuitgave van die rollen door Hüsken en Schaars aan, die pas zeven jaar later zal verschijnen. Van Selm, Aanvullingen, 1978, 92.

venpolder.⁴¹ Ook geeft Hummelen in een apart hoofdstuk samenvattingen van de inhoud van al die spelen, voor die van 's-Gravenpolder ruimt hij alweer dertien pagina's in.⁴² Hij wil met dit boek de literatuurhistoricus zicht geven op het totale bestand van rederijkersspelen. Deze inventarisatie, de bibliografie en de samenvattingen maken het al tot een onmisbaar bronnenboek voor literatuurhistorici, maar door bovendien elk toneelspel een unieke identiteitscode te geven maakt hij een einde aan 'de vaak gebrekkige, incomplete en ongelijksoortige wijze van aanduiden'.⁴³

Hummelen is de eerste die aandacht besteedt aan *alle* 's-Gravenpolderse spelen. Het *Repertorium* is niet de plaats om kwaliteitsoordelen uit te spreken, het registreert en beschrijft slechts. Het vertelt literatuurhistorici wat de aard en de inhoud is van de bewaard gebleven rederijkersspelen en wijst hun waar ze bewaard worden. Hummelen noemt zelf literatuurhistorici als zijn doelgroep.⁴⁴ Zoals eerder opgemerkt hebben sinds de jaren zeventig ook cultuurhistorici belangstelling gekregen voor de rederijkerscultuur.⁴⁵ Ook zij hebben baat gehad bij Hummelens standaardwerk. Het is te boud om het *Repertorium* aan te wijzen als aanjager van die cultuurhistorische belangstelling, maar een wegwijzer is het zeker geweest. Voor verschijning van het *Repertorium* was de aandacht voor het corpus Fiolieren beperkt gebleven tot de *Stathouwer* en de rollen van Sanderijn en Lanslot. Nu Hummelen de hele 's-Gravenpolderse verzameling heeft ontsloten door opnemings in zijn canon van het rederijkersdrama, ontstaat ook belangstelling voor de andere spelen.

Interludium: De verdwenen Stathouwer

Voor Hummelens werk aan het *Repertorium* zijn de spelen van de Fiolieren jarenlang uitgeleend aan de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen. Tijdens dat bruikleen heeft zich iets precairs, om niet te zeggen gênants, voorgedaan.

41 W.M.H. Hummelen, *Repertorium van het rederijkersdrama 1500 – ca. 1620*. Assen, 1968, 123-135.

42 Ibidem, 368-380.

43 Ibidem, 1-2.

44 Ibidem, 1.

45 Van Dixhoorn, *De rederijkerskamer*, 67-71.

In de loop van de jaren vijftig is duidelijk geworden dat het materiaal interessant is voor academische en amateuronderzoekers.⁴⁶ Die belangstelling lijkt blijvend. Het is de gemeente 's-Gravenpolder duidelijk dat het Fiolierenarchief een kostbaar bezit is, dat goed beheer vereist. De chartermeester van het Algemeen Rijksarchief en de rijksarchivaris Zeeland hebben dat eerder al benadrukt. Om vragen van belangstellenden te kunnen beantwoorden roept de gemeente de hulp in van het Rijksarchief Zeeland. Ze vraagt te inventariseren welke door Poldermans in 1930 genoemde spelen werkelijk aanwezig zijn.⁴⁷ Met dat doel stuurt de gemeente alles wat er is naar Middelburg. De rijksarchivaris stuurt het een half jaar later retour met zijn bevindingen. Hij doet een gedetailleerde opgave van de stukken die hij heeft aangetroffen en de afwijkingen van de lijst van Poldermans. De meest opvallende afwijking is dat *Het spel van de stathouwer* ontbreekt.⁴⁸ Daar reageert de gemeente 's-Gravenpolder, meteen de volgende dag, laconiek op: jammer dat dat spel verloren is gegaan, bij onze inventarisatie in 1949 is het ook niet tevoorschijn gekomen, het moet dus daarvoor uit ons archief verdwenen zijn.⁴⁹ Dat antwoord is onjuist, maar op dat moment niet aantoonbaar onjuist. Dat wordt het pas jaren later.

Anderhalf jaar na de constatering van de rijksarchivaris meldt de Universiteitsbibliotheek Groningen aan de gemeente 's-Gravenpolder dat in het materiaal dat in de jaren daarvoor is opgestuurd ten behoeve van onderzoek door dr. W.M.H. Hummelen enkele spelen ontbreken, onder andere *Het spel van de stathouwer*. Groningen vraagt die stukken alsnog toe te sturen.⁵⁰ De gemeente geeft hetzelfde antwoord als aan de rijksarchivaris, even laconiek en even onjuist.

Die onjuistheid wordt pas duidelijk in 1968. Hummelen meldt dan dat hij 'de hand gelegd' heeft op twee stukken waarnaar hij in januari 1963 door de Universiteitsbibliotheek had laten informeren en die al 'weg' waren bij de inventarisatie van 1949. Het gaat om een folio- en een kwartoafschrift van *Het spel van de*

46 GAB Archieven 's-Gravenpolder inv.nr. 1182 bevat ook correspondentie met enkele andere geïnteresseerden, toneelliefhebbers bijvoorbeeld, die hier buiten beschouwing blijven, omdat ze niet publiceerden over de Fiolierenstukken.

47 GAB Archieven 's-Gravenpolder inv.nr. 1182, brief gemeente 's-Gravenpolder aan Rijksarchivaris Zeeland, 03-03-1961.

48 GAB Archieven 's-Gravenpolder inv.nr. 1182, brief Rijksarchivaris Zeeland aan gemeente 's-Gravenpolder, 19-06-1961.

49 GAB Archieven 's-Gravenpolder inv.nr. 1182, brief gemeente 's-Gravenpolder aan Rijksarchivaris Zeeland, 20-06-1961.

50 GAB Archieven 's-Gravenpolder inv.nr. 1182, brief Bibliotheek Rijksuniversiteit Groningen aan gemeente 's-Gravenpolder, 30-01-1963.

stathouwer en twee folioafschriften van *Koningin Elyzabeth*. Ze zijn terecht. En ze zijn in Groningen. Hij heeft ze 'bij de andere gevoegd', zodat de collectie 's-Gravenpolder weer compleet is. Het 'verhaal van hun omzwervingen wil ik liever verzwijgen, maar er was geen kwade trouw.'⁵¹ Ze zijn tijdens de uitlening aan Groningen dus kwijtgeraakt en klaarblijkelijk al voor 1963. Voor Hummelen ongetwijfeld een gênante bekentenis, die mogelijk verklaart waarom er verder niet over gecorrespondeerd wordt – de verklaring die de gemeente zelf van de vermissing had gegeven was immers al net zo gênant.

Nijmeegse studies

Toen Hummelen in Nijmegen hoogleraar was geworden, kreeg hij van de gemeente 's-Gravenpolder toestemming het Fiolierenmateriaal ook daar in bruikleen te houden. Dat stelde hem en zijn medewerkers in staat een aantal 's-Gravenpolderse toneelstukken nader te bestuderen en erover te publiceren. De eerste vrucht daarvan is een tekstuitgave van het *Spel van Joseph*, dat hij in 1974 met G.R.W. Dibbets publiceert.⁵² De inleiding maakt melding van de zeer slechte staat van het manuscript, waardoor de transcriptie moeizaam tot stand kwam. De tekstbezorgers concluderen dat het spel een afschrift is van omstreeks 1636 naar een 16^e-eeuws origineel. Dat origineel schrijven ze toe aan Jeronimus van der Voort, een rederijker die factor was in Lier en Antwerpen, om geloofsredenen uitweek en daarna ook enige tijd factor was in Vlissingen. De 's-Gravenpolderse afschrijver blijkt wel een vakman: hij heeft in de tekst van Van der Voort enkele nauwelijks merkbare coupures aangebracht. Volgens Dibbets en Hummelen is het *Spel van Joseph* de enige – en ook geslaagde – rederijkersbewerking van dit verhaal.

Een door Van Selm aangekondigde teksteditie van de rollen van *Sandrijn en Lanslot* door Hüsken en Schaars laat nog lang op zich wachten, maar verschijnt dan toch in 1985.⁵³ In hun inleiding nemen ze meteen in de eerste voetnoot de maat

51 GAB Archieven 's-Gravenpolder, inv.nr. 1182, brief Hummelen aan gemeente 's-Gravenpolder, 26-01-1968.

52 G.R.W. Dibbets en W.M.H. Hummelen, *Joseph*, een historischspel van Jeronimus van der Voort (?). Een tekstuitgave, ingeleid en van aantekeningen voorzien door G.R.W. Dibbets en W.M.H. Hummelen. In: *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica De Fonteyne te Gent 15-16* (1973-1974), 43-166.

53 Van Selm, Aanvullingen, 1978. W.N.M. Hüsken en F.A.M. Schaars, *Sandrijn en Lanslot*. *Diplomatische uitgave van twee toneelrollen uit het voormalig archief van de Redrijkerskamer De Fiolieren te 's-Gravenpolder*. Nijmegen/Grave, 1985(1).

van C.G.N. de Vooy en in een moeite door ook van Roemans en Van Assche.⁵⁴ In zijn kleine artikeltje van 1935 had De Vooy 'als het ware in één pennestreek, een oordeel geveld, dat zelfs tot in de studie-uitgave van de middeleeuwse versie door Roemans en Van Assche heeft geleid tot de minimale waardering voor het Zeeuwse *Lanseloet*-handschrift tot nu toe.⁵⁵ Alleen al dat deze rollen weer eens een toneelversie geven van *Lanseloet van Denemerken*, 'na eeuwen' van voornamelijk gedrukte leesversies van het verhaal, maakt deze rollen volgens Hüsken en Schaars bijzonder. Het gaat in hun uitgave nadrukkelijk om een onderzoek van het handschrift, niet om een analyse van de dramaturgie. Daarom ook is ze diplomatisch van aard, wat inhoudt dat getranscribeerd wordt weergegeven wat er in het handschrift werkelijk staat, dus inclusief kennelijke fouten en verschrijvingen. Ook de foto's van het handschrift zijn, iets verkleind, weergegeven. In hetzelfde jaar publiceren Hüsken en Schaars in het tijdschrift *Literatuur* een enigszins populairder gesteld artikel over de resultaten van hun onderzoek van de 's-Gravenpolderse rollen.⁵⁶

Ook voor zijn promotieonderzoek maakt Hüsken gebruik van het 's-Gravenpolderse materiaal.⁵⁷ Twee hoofdstukken wijdt hij speciaal aan de rederijersklucht. Daarin roept hij de 's-Gravenpolderse kluchten met regelmaat te hulp. *Claes en Geene* helpen hem drie keer, *Haestbedroghen en vrouw Pluijse* tien keer en *Scavuyt* dertien keer bij zijn analyses van de compositie van rederijerskluchten en van de verhoudingen tussen de personages.

Een derde Nijmeegse publicatie die exclusief een 's-Gravenpolders spel bestudeert, is van de hand van G.R.W. Dibbets. Hij buigt zich over *De bruiloftsganger zonder feestkleed*.⁵⁸ Daarvan bestaan in het corpus Fiolieren twee versies. Watermerkonderzoek toont aan dat het ene vijftig à zestig jaar ouder is dan het andere. De oorspronkelijke tekst moet geschreven zijn door de factor van De Fiolieren uit 's-Gravenpolder die zich in de tekst eenvoudig 'plouchman' noemt. Het spel is in 1560 of kort daarna in Kapelle gespeeld tijdens een rederijersfeest waarop

54 De eerste druk van zijn teksteditie van *Lanseloet van Denemerken* maakte Roemans met René Gaspar, herdrukken met Hilda van Assche.

55 Hüsken, Schaars, *Sandrijn en Lanslot*, 3.

56 W.N.M. Hüsken en F.A.M. Schaars, *Lanseloet van Denemerken op het Zeeuws toneel*. In: *Literatuur* 2, 1985(2), 132-138.

57 W.N.M. Hüsken, *Noyt meerder vreucht. Compositie en structuur van het komische toneel in de Nederlanden voor de Renaissance*. Deventer, 1987.

58 Een geconstrueerde titel. Hummelen gaf deze titel aan het stuk ten behoeve van zijn *Repertorium*, omdat in beide handschriftversies ervan de titel ontbreekt.

andere kamers aanwezig waren, gezien de vele toespelingen in de tekst op namen en deviezen van rederijerskamers. De oudste van beide versies bevat een op een onlogische plaats ingevoegd fragment op ander papier, in een andere hand, waarin de *sinnkens* tal van toespelingen maken op actuele gebeurtenissen in de Nederlanden tussen 1566 en 1576. Het optreden van de Spanjaarden wordt daarin voorgesteld als werk van de duivel. In de latere versie is dat fragment op een meer logische plaats ingepast, maar wel veel minder polariserend geformuleerd.

In Dibbets' artikel zien we voor het eerst iets van de eerder door Van Dixhoorn opgemerkte cultuurhistorische belangstelling, waarbij expliciet aandacht ontstaat voor andere dan literaire of dramaturgische verdiensten – of het gebrek daaraan.⁵⁹ Dibbets onderzoekt vooral historische aspecten, zoals de omstandigheden waaronder het stuk is gespeeld, het publiek dat daarbij aanwezig was en de manier waarop historische actualiteit erin is verwerkt.

Niet alleen Hummelens medewerkers, ook zijn studenten hebben zich met het corpus Fiolieren beziggehouden. Voor studenten was het, behalve als leer- en oefenmateriaal, ook geschikt als stof voor een eindschiptie. In enkele van die ongepubliceerd gebleven scripties is een Fiolierenspel aan de orde, waardoor ze het waard zijn hier te worden vermeld.⁶⁰ Door een analyse van vijftien rederijersspelen, waaronder het 's-Gravenpolderse *Hertoch Albertus*, gaat A. Elbersen na welke ideeën over oorlog er een rol in spelen. Die ideeën blijken genuanceerd te zijn: oorlog is weliswaar een straf van God voor wangedrag van vorst of volk, maar kan door mensen beëindigd worden. Voor vrede geldt mutatis mutandis hetzelfde, net zo genuanceerd: ze is Gods beloning voor goed gedrag van vorst of volk, maar kan door mensen bewerkstelligd worden.⁶¹

Een scriptie van W. Kamps vergelijkt het 's-Gravenpolderse spel *Abraham en Loth* met François Machets tragedie *Sodoma*, dat hetzelfde verhaal vertelt.⁶² De

59 Van Dixhoorn, *De rederijerskamer*, 67-71.

60 Aangetroffen in het scriptiearchief van de vakgroep Nederlandse Taal en Cultuur van de Katholieke Universiteit Nijmegen. De opleidingscoördinator, dr. Jos Muijres, laat weten: 'Wellicht zijn er meer scripties geschreven, het scriptiearchief is [. . .] allesbehalve volledig' (e-mail 02-11-2017). Soms bleven scripties in het persoonlijk archief van de begeleidende medewerker. Zo bereikten enkele van die werkstukken mij door de vriendelijke tussenkomst, waarvoor ik hem hartelijk dank, van prof. dr. Bart Ramakers (Rijksuniversiteit Groningen) die ze in bewaring kreeg uit het persoonlijk archief van prof. dr. W.M.H. Hummelens.

61 A. Elbersen, *Oorlog in en buiten de rederijersliteratuur van de zestiende eeuw*. Ongepubliceerd. Nijmegen, 1987.

62 Daarover W.N.M. Hüsken, *Franchois Machets tragedie Sodoma*. In: G.R.W. Dibbets en P.W.M. Wackers, (red.), *Wat duikers vent is dit! Opstellen voor W.M.H. Hummelens*. Wijhe, 1989, 219-235.

vergelijking valt goed uit voor het Fiolierenstuk: dat blijft inhoudelijk dicht bij het Bijbelverhaal en vooral valt erin op dat de auteur een sociaal bewogen man is, die stelling neemt tegen het kapitalisme van zijn tijd.⁶³ A.J. van Dijk maakte een kritische tekstuitgave met annotaties van *De onrechtvaardige Pachtters*, onder andere voorafgegaan door een 'beschrijving van het manuscript' en observaties over 'de taal van de tekst'.⁶⁴ In hetzelfde jaar waarin Dibbets zijn artikel over *De bruiloftsganger zonder feestkleed* publiceert, buigt een van zijn studenten zich over dat spel. Het gaat daarin om een vergelijking tussen *De bruiloftsganger zonder feestkleed* uit de collectie Fiolieren met een spel van de Haarlemse kamer Trouw Moet Blycken over hetzelfde onderwerp: *D' evangelische Maelyt*. Het Haarlemse spel lijkt uitsluitend gericht op het verbeelden van de Bijbelse gelijkenis, terwijl het 's-Gravenpolderse spel zich meer bezighoudt met de uitleg ervan, wat de auteur de mogelijkheid geeft om voor die uitleg de politieke actualiteit te hulp te roepen.⁶⁵

Verbreiding

Hummelens *Repertorium van het rederijkersdrama* heeft zeker bijgedragen aan de toenemende belangstelling voor het rederijkersonderzoek in het algemeen. Het wees studenten en onderzoekers de weg naar rederijkersspelen die tot dan toe onbekend waren. Ook de studie van het corpus Fiolieren komt erdoor op gang. Door het langdurig bruikleen aan Hummelen blijft dat aanvankelijk beperkt tot Nijmeegse medewerkers en studenten die er diverse tekstedities, artikelen en scripties aan wijden. Na de verschijning van het *Repertorium* komt ook onderzoek op gang aan andere universiteiten. Een eerste voorbeeld daarvan is Van Selms enigszins polemische artikel over de tekstoverlevering van *Lanseloet van Denemerken*.⁶⁶ Een later voorbeeld is de studie die Marya Hendrikx-Welten wijdde aan het *Spel van Koningin Elisabeth*. Aan de Leidse universiteit maakte ze eerst een codicologische en paleografische beschrijving van de twee handschriften die er in het corpus Fiolieren van bestaan.⁶⁷ Aan de Utrechtse universiteit studeerde ze daarna af met wat ze zelf noemt 'een aanzet tot een uitgave'. Het is

63 W. Kamps, *Twee bijbelse rederijkersspelen*. Ongepubliceerd. Nijmegen, 1993.

64 A.J. van Dijk, *De onrechtvaardige Pachtters. Een 16de-eeuws gelijkenisspel naar Mathéüs 21: 33-46*. Ongepubliceerd. Veenendaal, 1980.

65 C. van Aalst, *De Bruiloftsganger aan de Maelyt. Een vergelijkende analyse tussen twee zestiende eeuwse spelen*. Ongepubliceerd. Nijmegen, 1989.

66 Van Selm, *Aanvullingen*, 1978.

67 M. Hendrikx-Welten, *Beschrijving van twee handschriften van het rederijkersdrama: het Spel van Koningin Elisabeth*. Ongepubliceerd. Blaricum, 1987(1).

een tekstkritische editie van het spel, dat wil zeggen dat de tekst door de editeur waar nodig en wenselijk genormaliseerd, verbeterd en hersteld is. Die ingrepen zijn dan steeds nauwkeurig verantwoord.⁶⁸

In diezelfde periode werkt aan de universiteit Gent P. Lammens-Pikhaus aan haar onderzoek naar tafelspelen bij de rederijkers.⁶⁹ Ze beschrijft in haar proefschrift een corpus van 113 tafelspelen, grotendeels ontleend aan Hummelens repertorium. Daaronder is ook het 's-Gravenpolderse *Niemans Eijghen en Mijselvs Onvrij*. Het gaat er in deze studie vooral om het genre tafelspel te onderscheiden en de kenmerken ervan te beschrijven. Het 's-Gravenpolderse spel wordt dus niet op eigen merites geanalyseerd, maar uitsluitend hier en daar gebruikt als voorbeeld van een genrekenmerk.⁷⁰

Het recentere proefschrift van Femke Kramer onderzoekt het genre van de klucht.⁷¹ Voor haar onderzoek selecteerde ze uit Hummelens *Repertorium* 77 kluchten, waaronder de drie uit de verzameling van De Fiolieren: *Claes en Geene*, *Scavuyt* en *Haestbedroghen en vrou Pluijse*. Zoals eerder in Hüskens dissertatie fungeren ze als illustratiemateriaal.⁷² Kramer gebruikt ze voor de analyse van genrekenmerken van de rederijkersklucht, maar ze geeft ook ruime samenvattingen van de inhoud.

Inmiddels is het corpus Fiolieren zodanig ingeburgerd in de academische wereld, dat in publicaties nauwelijks nog verwijzingen naar Poldermans' *Archief*-publicatie voorkomen en ook steeds minder naar 's-Gravenpolder en De Fiolieren. Auteurs achten verwijzing naar het codenummer in Hummelens *Repertorium* veelal voldoende. Of naar een teksteditie, als die er is. Bax en Vuijk bijvoorbeeld analyseren de dialogen van de *sinneken*s van vijf bekende rederijkersspelen, waar-

68 M. Hendrikx-Welten, *Het Spel van Koningin Elysabeth*, aanzet tot een uitgave. Ongepubliceerd. Blaricum, 1987(2).

69 P. Lammens-Pikhaus, *Het tafelspel bij de rederijkers*. Twee delen. Gent, 1988 en 1989. Op p. 32 definieert zij het tafelspel als 'een dramatisch rederijkersgenre, dat voor een privé-gezelschap bij een of andere feestelijke gelegenheid rondom een tafel tijdens de maaltijd werd opgevoerd door maximaal vier spelers [...] die met elkaar of met het publiek [...] in discussie gewikkeld zijn over een of ander punt [...] waarbij dit soms gepaard gaat met lijfelijk contact en actie en waarbij rechtstreekse apostrofen en allusies op het feestgezelschap wijzen op het doorbreken van de 'vierde wand'.

70 Het valt op dat Lammens-Pikhaus liever refereert aan *Mijn Zelfs Onvry* van J.B. Houwaert. Dat is een gedrukte versie van hetzelfde spel uit 1621. De oorzaak van die voorkeur kan zijn het niet beschikbaar hebben van een goede transcriptie van de 's-Gravenpolderse tekst en wel van een foto(kopie) van Houwaerts gedrukte tekst.

71 F. Kramer, *Mooi vies, knap lelijk. Grotesk realisme in rederijkerskluchten*. Hilversum, 2009.

72 Hüsken, *Noyt meerder*.

onder het ‘-Gravenpolderse *Spel van Joseph* en volstaan met verwijzing naar de teksteditie van Dibbets en Hummelen.⁷³ Als Pleij *Haestbedroghen en vrou Pluijse* ter sprake brengt, verwijst hij simpelweg naar Hüskens dissertatie, niet naar ‘s-Gravenpolder of De Fiolieren.⁷⁴ De primaire bronnen hoeven niet altijd meer vermeld te worden.

Na het pionierswerk in de naoorlogse periode van onder anderen Van Elslander in Vlaanderen en Hummelen in Nederland, verbreedt de belangstelling voor de rederijkers en hun teksten zich, zoals eerder opgemerkt, langzamerhand in een meer cultuurhistorische richting. In het laatste kwart van de twintigste eeuw beginnen rederijkersstudies te verschijnen die zich minder richten op de teksten, maar meer op de historische context waarin ze ontstonden, hun functie in de samenleving en hun rol in een maatschappelijke ontwikkeling. Dat zet door in de eenentwintigste eeuw. Ook in de afgelopen twintig jaar verschenen studies over de vijftiende en de zestiende eeuw waarin de rederijkerscultuur bestudeerd wordt als een fenomeen dat die periode kleurde. En ook in die studies speelt de collectie ‘s-Gravenpolder hier en daar een rol, vaak door verwijzing naar eerdere studies en tekstedities. Het is niet erg interessant hier al die verwijzingen naar iets uit het Fiolierenarchief op te sommen, maar enkele moeten hier ter afsluiting wel aan de orde komen.

Van bijzondere aard is bijvoorbeeld de bijdrage van J.P. Gumbert aan de artikelenbundel *Spel en spektakel*.⁷⁵ Hij behandelt onder andere formaten van handschriften. Als een bijzondere vorm beschouwt hij de rol, ‘in Hummelen vertegenwoordigd door de exemplaren uit ‘s-Gravenpolder’. Vervolgens zet hij uiteen dat de rol niet voorbehouden was aan toneelteksten, maar dat er ook veel ander-soortige teksten op rollen zijn opgetekend. De rol blijkt gangbaar geweest te zijn, ‘vooral geschikt voor teksten die te klein zijn om een katern, laat staan een heel boek te vullen.’⁷⁶

73 M.M.H. Bax en W. Vuijk, ‘Wy porren natuere tot hovaerdijen’. Taalhandelingsconventies van sinnekens in het zestiende-eeuwse rederijkerstoneel. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. Jaargang 106, 1990, 15-39, 37.

74 H. Pleij, Spectaculair kluchtwerk. De strijd om de broek als theater. In: H. van Dijk en B. Ramakers (red.), *Spel en spektakel. Middeleeuws toneel in de Lage Landen*. Amsterdam, 2001, 263-281, 264.

75 Van Dijk en Ramakers, *Spel en spektakel* is een goed voorbeeld van een artikelenbundel die veel meer aspecten van het middeleeuwse en vroegmoderne theater onderzoekt, dan alleen het literaire of dramaturgische.

76 J.P. Gumbert, Nederlandse toneelhandschriften. Een codicologische oogopslag. In: Van Dijk en Ramakers, *Spel en spektakel*, 76-82, 81-82.

In een studie over poëtische opvattingen van rederijkers zet Nelleke Moser uiteen dat ze devote bedoelingen hadden met hun kunst: ze stelden die in dienst van de leer van de kerk.⁷⁷ In tal van refreinen, vertogen en *spelen van sinne* poneerden en beargumenteerden ze de verhevenheid en de goddelijke oorsprong van de kunst van retorica. Daarbij maakten ze gebruik van een uitgebreid systeem van veelal aan de bijbel ontleende metaforen. Moser haalt het 's-Gravenpolderse spel *Sigismunda* aan, waarin twee keer zo'n metafoor voorkomt die de verhevenheid van retorica poneert.⁷⁸ In de proloog gebeurt dat met behulp van een wijn-metafoor: het personage dat de wijn versmaadt en liever water drinkt, heet om die reden Onrijp Oordeel. Verderop in het spel blijkt Onrijp Oordeel distels te zoeken op de akker en daarbij de edele tarwe te vertrappen. Dit soort allusies op de consecratie van brood en wijn en op de verandering van water in wijn zijn talrijk in rederijkersteksten.⁷⁹ Mosers studie is niet alleen een metaforenonderzoek; ze zoekt steeds de verbanden tussen rederijkersliteratuur, religie en de maatschappelijke context.

Arjan van Dixhoorn benadert de rederijkerscultuur voornamelijk als een cultuurhistorisch fenomeen. In zijn proefschrift komt de rederijkerskamer van 's-Gravenpolder uiteraard aan de orde, maar niet vanwege de overgeleverde tooneelstukken.⁸⁰ In Van Dixhoorns onderzoek is juist het andere materiaal dat Poltermans gevonden had van belang: drie verschillende afschriften van een statuut uit 1596 en vijf comparitieboekjes waarin de kamer jaar in jaar uit verslag legde van het reilen en zeilen van de broederschap. Van Dixhoorn onderzoekt vooral het institutionele karakter van de rederijkerskamers en de netwerken die gaandeweg ontstonden van kamers en individuele rederijkers.⁸¹ Ook in een vroeger artikel gebruikt Van Dixhoorn statuten en ander materiaal om na te gaan hoe en met welke bedoeling rederijkerskamers poogden het gedrag van hun leden te reguleren; ook daarin doet het 's-Gravenpolderse statuut mee in de bewijsvoering.⁸²

77 Nelleke Moser, *De strijd voor rhetorica. Poëtica en positie van rederijkers in Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland tussen 1450 en 1620*. Amsterdam, 2001.

78 Ibidem, 189.

79 Ibidem, 168-193.

80 A. van Dixhoorn, *Lustige geesten. Rederijkers in de Noordelijke Nederlanden (1480-1650)*. Amsterdam, 2009.

81 Ibidem, resp. hoofdstuk 3 Organisatieprincipes: literaire corporaties; hoofdstuk 2 Een literaire netwerksamenleving.

82 A. van Dixhoorn, Als retorica regeert. Rederijkersregels rond taal en gedrag in de zestiende en zeventiende eeuw. In: *De zeventiende eeuw*, jrg. 18, 2002, 17-30, 26-29.

Andere rederijersarchieven in Zeeland

Er zijn nog enkele collecties van Zeeuwse rederijerskamers bewaard. Geen daarvan komt in publicaties zo vaak aan de orde als de 's-Gravenpolderse. Enigszins vergelijkbaar met Poldermans' vondst is die van Meertens in Brouwershaven: een statuut, een tiental kluchten en enkele liedjes.⁸³ Kort na Meertens' bekendmaking daarvan verscheen er een dissertatie over die voornamelijk taalkundig gericht was en weinig inging op literaire of dramaturgische aspecten.⁸⁴ Daarna is er regelmatig aandacht aan besteed door onderzoekers van rederijerskluchten, maar minder dan aan de s'-Gravenpolderse spelen.⁸⁵ Dat komt waarschijnlijk doordat die collectie gevarieerder is dan de Brouwershavense, met spelen van heel diverse aard. Ook van de Middelburgse kamer Het Bloemken Jesse is materiaal bewaard gebleven en daar is ook over gepubliceerd, maar die publicaties betreffen veelal het werk van individuele dichters en niet zozeer de productie van de kamer waarvan ze lid waren. De Veerse rederijerskamer Missus Scholieren ten slotte heeft een omvangrijk archief nagelaten. Dat lijkt vooral voer voor historici: de statuten, de rekeningboeken en enkele losse documenten geven veel informatie over Veere en zijn inwoners prijs, tot aan het eind van de achttiende eeuw zelfs. In het project Rederijers in Zeeland wordt dat materiaal nu ontsloten.⁸⁶ Inmiddels zijn in het kader van dat project ook de verzenboeken getranscribeerd en dus beschikbaar voor onderzoekers. Recente publicaties van Elsbeth Blok - den Braber laten zien dat dat Veerse materiaal, ondanks het ontbreken van toneelteksten, zeker zo rijk en gevarieerd is als het 's-Gravenpolderse en ook een goede kans maakt op een mooie carrière in de wetenschap.⁸⁷

Besluit

Met het *Spel van de stathouwer* stuurde Poldermans in 1930 via *Archief* eigenlijk de hele Fiolierenverzameling 'de wereld in' en hoopte dat dat kon bijdragen 'aan de kennis van de 'oude kamers van Rethorica', aan belangstelling voor de rederijers-

83 Meertens, *Letterkundig leven*, 116-117.

84 H. Meijling, *Esbatementen van de Roode Lelie te Brouwershaven*. Groningen, 1946.

85 Bijvoorbeeld Hüsken, *Noyt meerder*; Kramer, *Mooi vies*.

86 Informatie over het project Rederijers in Zeeland op <https://rederijerszeeland.wordpress.com>.

87 E. den Braber, *'Dichtkunst beminnende Leden der Redenzaal binnen Vere': Een onderzoek naar de location of value in de verzenboeken van de Veerse rederijerskamer Missus Scholieren (1681-1794)*. Ongepubliceerd. Utrecht, 2017 en E. Blok - den Braber, *Vensterglazen, toneel en verzenboeken: het spel van de Veerse rederijerskamer Missus Scholieren (1681-1796)*. In: *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 2017, 101-121.

cultuur en dat het aanzet zou kunnen zijn tot meer studie daarvan. In ieder geval dat laatste is gebeurd. Er is al heel wat gepubliceerd van en over het archief van De Fiolieren. Er zijn tekstedities gemaakt, er zijn artikelen exclusief aan 's-Gravenpolderse spelen gewijd. Ze figureren in promotieonderzoeken, spelen mee in studies over het rederijkerstoneel in het bijzonder en over de rederijkerscultuur in het algemeen. Kortom, het corpus 's-Gravenpolder is gezien en opgemerkt, onderzoekers doen er hun voordeel mee.

Het heeft wel tijd nodig gehad. De aandacht ervoor was aanvankelijk niet groot. Die wakkerde pas aan, na zo'n veertig jaar, doordat Hummelen de spelen opnam in zijn *Repertorium*. Zeker zo belangrijk lijkt het langdurige bruikleen te zijn geweest dat Hummelen overeen wist te komen, eerst met de gemeente 's-Gravenpolder, later met Borsele. Dat leidde tot meerdere publicaties van hem en zijn medewerkers. Nadeel van dat langdurig bruikleen was wel dat het corpus al die tijd niet beschikbaar was voor onderzoekers van andere universiteiten. Pas na beëindiging van het bruikleen in het begin van de jaren zeventig waren publicaties over het Fiolierenmateriaal niet meer exclusief Nijmeegs. En toen brak ook de fase in de receptiegeschiedenis aan waarin de belangstelling niet meer exclusief literair-historisch was, maar zich verbreedde tot andere vakgebieden als politieke, sociale, kunst- en cultuurgeschiedenis. Een eerste signaal daarvan was te zien in Dibbets' artikel over *De bruiloftsganger zonder feestkleed*.⁸⁸ Van Dixhoorn beschouwde weer wat later de rederijkerij als een beschavingsinitiatief van burgers en niet alleen van burgers in steden. Op het platteland bleken die beschavingsinitiatieven ook te bestaan.⁸⁹ Voor onderzoek dat zich niet alleen richt op de toneelteksten, maar meer op de organisatie, de werking en de functie van rederijkerskamers bleek Poldermans' vondst dus ook goed bruikbaar.

Het archief van De Fiolieren is veruit het succesvolst van de Zeeuwse collecties. Dat ligt aan de aard van de collectie, de gevarieerdheid ervan, én aan de presentatie en promotie door D.A. Poldermans. Hij presenteerde het materiaal goed gedocumenteerd en met aandacht voor de veelkleurigheid ervan. Maar evenzeer is van belang dat hij het presenteerde in *Archief*, een tijdschrift van een gerenomeerd wetenschappelijk genootschap, waardoor het buiten Zeeland gelezen zou worden door lezers met een wetenschappelijke blik. De casus van het corpus Fiolieren toont aan dat het voor een wetenschappelijk genootschap als het Zeeuwse

88 Dibbets, Een bruiloftsganger.

89 Van Dixhoorn, Rederijkersregels.

van belang is te weten dat er in de onmiddellijke omgeving behalve professionele ook amateuronderzoekers en studenten werken die het waard zijn een podium te krijgen in het Genootschap. Een andere oorzaak van Poldermans' succes is dat hij goede contacten legde met mensen die hem en zijn vondst verder konden helpen. De Vooyts verwees hem naar Meertens, Meertens introduceerde hem in het Zeeuws Genootschap en bij de *Archief*-redactie en besprak de 's-Gravenpolderse collectie in een wetenschappelijke publicatie. Daarna is het balletje blijven rollen. Een publicatie in *Archief* kan dus een mooie wetenschappelijke carrière inluiden, zo al niet van de publicist dan toch van het gepubliceerde.

Blijft het balletje rollen? Waarschijnlijk wel. Er is weliswaar wetenschappelijk werk gemaakt van een aantal van de 's-Gravenpolderse spelen, maar er is nog veel niet gedaan. Het corpus bestaat uit 32 spelen en 18 toneelrollen. Er zijn voor onderzoekers nog ruim voldoende mogelijkheden voor zinvol onderzoek aan het Fiolierenarchief. Herbert Mouwen is bezig met een promotieonderzoek dat is gewijd aan de opvoeringspraktijk van de toneelspelen en aan de theatercultuur van 's-Gravenpolder, waarin uiteraard deze spelen van De Fiolieren centraal staan. Na zijn onderzoek zal deze rijke rederijcollectie nog genoeg te bieden hebben aan onderzoekers die andere aspecten ervan willen onderzoeken. Dat geldt ook voor de comparitieboekjes en de statuten, waaraan cultuur- en andere historici hun hart nog kunnen ophalen. En zelfs over Poldermans' eigen *stathouwer* is meer te zeggen dan hij in zijn 118 *Archief*-pagina's deed.